

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse synode | jaargang 24, nr. 3 | september 2024

Verkiezingen voor nieuwe Evangelisch-Lutherse Synode

Geloof als bevrijding: ontdek het in de nieuwe cursus Leren van Luther

Project Duurzaam Luthers: wat gebeurt er achter de schermen?

Om te beginnen ...

In juni 2025 treedt een nieuwe lutherse synode aan. Het voorbereiden van de verkiezing is nu in volle gang. De nieuwe samenstelling wordt een mix van herkozen en nieuwe leden. Aan de vooravond van het vorderend werk met betrekking tot Duurzaam Luthers 2030 wordt die samenstelling belangrijker dan ooit. In een bewegende wereld past een meebewegende kerk die zich staande houdt. Juist nu. Kerkenraden van alle lutherse gemeenten zijn gevraagd om kandidaten actief te benaderen en de verkiezing van de lutherse synode te promoten in hun gemeente, kern of brandpunt. (pag 23)

De lutherse gemeenschap was altijd een minderheid in Nederland. Anno nu bestaat die gemeenschap zelfs uit niet meer dan 10.000 aanhangers, waarvan een klein deel actief is in de kerk. Het Luther Museum in Amsterdam ziet het als haar taak om het immateriële en materiële lutherse

erfgoed vast te leggen en uit te dragen. Wat is dat eigenlijk 'typisch luthers' en welke rol en positie hebben lutheranen in onze maatschappij? Steven van Teeseling (directeur van het Luther Museum) ziet veel kansen voor het verduurzamen van het lutherse gedachtegoed, niet alleen de tastbare spullen maar ook de bijzondere verhalen die in de gemeenschap zitten. Hij wil heel luthers Nederland bij het museum betrekken. (pag 8)

En lees in de bezinning van Detlef Bohlken over de aartsengel Michaël die 'nee' zegt en de duivel overwint. En met zijn 'nee' het menselijk leven mogelijk maakt. (pag 3)

De redactie van *elkkwartaal* wenst u allen een prachtige herfst, met mooie en inspirerende ontmoetingen en activiteiten.

Alma Evenhuis

Inhoud

Meditatie	3	Chica van Dam	14
Project Duurzaam Luthers	4	Luthers Wereldwijd	16
Overgangsdienst Luthers Delft	5	Lutheran Summer School 2024	17
Global Lutheran Songbook 2024	6	Het lied	18
Luther Museum Amsterdam	8	Leren van Luther	19
Wordt u onze nieuwe predikant	9	Krskraskort	20
Woord&Sacrament	10	Wartaal	22
Luthers Dagboek	11	In Memoriam Hans Bos	22
Woord & visie	12	Verkiezingen lutherse synode	23
Bouwen voor Luther	13	Johann Georg Schwartz	24

Colofon

Elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen die ingeschreven staan in het register van Evangelisch-Lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland.

Overname van artikelen en foto's is toegestaan na overleg met de redactie en met vermelding van de uitgave van *Elkkwartaal* en vermelding van auteur en/of fotograaf.

Redactie

Alma Evenhuis (hoofdredacteur),
Ingeborg Kriegsman (beeld & techniek),
Cristina Pumplun (secretaris),
Femke Akerboom-Beekman,
Leonie Crom-Wagenaar,
Joren Reichel, Martin de Groot

Redactieadres:

Vijfmolens 2
4247 EA Kedichem

Kopij volgend nummer

Inleveren voor 28 oktober 2024
bij redactie@elkkwartaal.nl

Giften

U kunt *Elkkwartaal* financieel steunen via NL36INGB0002203600 t.n.v. PKN inzake *Elkkwartaal* o.v.v. gift *Elkkwartaal*. De Protestantse Kerk heeft een ANBI-status.

Adreswijzigingen of klachten over bezorging

Als u lid bent van een evangelisch-lutherse gemeente: bij uw kerkenraad. Als u alleen bent ingeschreven in het landelijke lutherse ledenbestand of wanneer u geen lutheraan bent via de abonneementenadministratie.

Abonneementenadministratie

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, Postbus 8504, 3503 RM Utrecht, e-mail: abonneementen@protestantsekerk.nl, telefoon (030) 880 18 80.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsenwerving Protestantse Kerk in Nederland. ISSN 1569-6316

Website

Dit nummer en vorige nummers zijn te raadplegen op <https://protestantsekerk.nl/thema/lutherse-synode/>

Grafische verzorging

MMC Print (vormgeving),
De Groot Drukkerij (drukkerwerk).

Bij de voorpagina

Jouk Boon: Heusden naar aanleiding van de Lutheran Summer School (olieverf)

Meditatie

Een engel die 'nee' zegt

Bij de ingang van de nieuwe kathedraal van Coventry staat een reusachtig bronzen beeld. Te zien is de aartsengel Michaël. Wij kennen hem uit de Bijbel. In Daniël lezen wij over hem als een van de eersten onder de engelenvorsten. En ook in het boek openbaringen – dat verhaal kennen velen. Hoe Michaël met zijn engelen tegen de draak strijdt. Uiteindelijk wint de engel. En de draak, oftewel de duivel, verliest.

TEKST: DETLEF BOHLKEN - BEELD: MICHAËL EN DE DUIVEL (JACOB EPSTEIN, BRONZEN SCULPTUUR)

Hier zien wij de overwinning. Michaël kijkt boos. In zijn hand een speer. En met één voet staat hij op de duivel, die hij net overwonnen had.

De engel overwint het kwaad. In de kathedraal van Coventry wordt dat bijzonder duidelijk. Coventry werd in een lucht-aanval in de 2e wereldoorlog op 14 november 1940 vrijwel volledig verwoest. Grote delen van de middeleeuwse binnenstad met vele culturele schatten waren voor altijd verloren.

Coventry was de eerste stad in Engeland die door de Duitse luchtmacht werd aangevallen en gebombardeerd. De ruïne is als maanmaal blijven staan. De ruïne van de Michaëlkathedraal. En nu staat daar de engel. In de hoop dat het kwaad is overwonnen. Sterk, krachtig en machtig.

Hij lijkt 'nee' te roepen, deze engel. Een bijzondere taak voor een engel. Een beetje onverwacht. Je verwacht eerder een positieve boodschap, een mooi verhaal, ondersteuning, een liefdevol 'ja'. Maar hier zegt de engel 'nee'. Het is een belangrijke taak. Soms moet er 'nee' gezegd worden. Soms zegt de engel ook 'nee' tegen mij. En heel af en toe ben ik daar ook blij mee – als ik ergens niet meer uit kom, als ik zelf geen uitweg meer weet. Dan is er soms een engel, iemand, die als een engel 'nee' tegen me zegt.

En die mij daarmee helpt om een andere weg te kiezen. De engel Michael heeft zijn grote feestdag op 29 september – in het luthers rooster is dat ook nog steeds te zien. Een dag voor Michaël, de engel die de duivel overwint. Die met zijn 'nee' het menselijk leven mogelijk maakt. Opvallend is daarbij zijn naam: Michaël. Het 'el' aan het

einde komt van het Hebreeuwse woord voor God. Ook andere engelen hebben dat: Gabriël (sterk is God) of Rafaël (God geneest). En hier dus Michaël – dat betekent: 'Wie is als God?'

Als God zijn – dat is misschien wel de meest oude droom van de mens. De scheppingsverhalen vertellen daar al van.

De mens wil niet alleen goed en kwaad kunnen onderscheiden, maar ook beslissen over het leven. Graag ziet de mens zichzelf als de kroon van de schepping. En het is misschien ook wel onze taak als mens om daar zo dicht mogelijk in de buurt te komen. Een beetje dat gevoel van de ideale zomer: licht, warm, open, alles is mogelijk. Maar daar komt een einde aan. Net aan het einde van de zomer staat hij er dan met zijn 'nee'. Je bent niet als God. Wacht maar: in de winter ziet het er weer heel anders uit. En ja, een paar weken later hebben we weer warmte (verwarming), licht (verlichting) en zo veel meer nodig. Dat is dan ook de tijd van de feesten, van Sint Maarten tot Pinksteren, waarin God ons tegenmoet komt. Juist omdat wij het niet zijn – 'als God'. Juist omdat wij hem zo nodig hebben om de duivel te overwinnen.

Coventry staat na de tweede wereldoorlog voor vrede. Hier

komt het Cross of Nails vandaan, het spijkerkruis, dat je in veel kerken wereldwijd kunt vinden. Als teken van vrede en verbondenheid. In Coventry waren twee spijkers uit de verwoeste kathedraal gevallen, in de vorm van een kruis. Als 'nee' tegen oorlog en geweld.

Project Duurzaam Luthers

Hoe staat het met het project Duurzaam Luthers? Wat gebeurt er allemaal achter de schermen? Inderdaad een heleboel op verschillende terreinen en niveaus.

TEKST: ARIE BIJL, projectleider Duurzaam Luthers

Doel van het project is, zoals eerder in *elkkwartaal* beschreven, het verankeren van ‘het Lutherse’ in de Protestantse Kerk en het behouden en zichtbaarder maken van die mooie Lutherse traditie. Ik neem u er graag in mee.

Luthers vastgoed

De Werkgroep Vastgoed is van start gegaan. Die wordt gevormd door een aantal deskundigen ten aanzien van gebouwen, onderhoud, beheersvormen die, merkten we bij de kennismaking, allemaal een warm hart voor de Lutherse Kerk hebben. Vanuit de Synodale Commissie hebben Arau Vermeer en Andreas Wöhle zitting in de werkgroep. Doel is onder andere het maken van een strategisch vastgoedplan: een lange termijnvisie voor de gebouwen die momenteel in het bezit zijn van de lutherse gemeenten. Voor de zichtbaarheid en vindbaarheid van de lutherse vierplekken, voor de diaconale activiteiten en voor de stad en buurt waarin ze staan zijn deze gebouwen van groot belang. Veel kerkenraden kampen met taken van beheer, exploitatie en onderhoud, waar in toenemende mate specialistische expertise voor nodig is. Het is de bedoeling dat de werkgroep – in zijn geheel of in kleinere teams – in de komende maanden bij een aantal lutherse gemeenten op bezoek gaat om de gebouwensituatie ter plekke te bespreken, te beginnen bij gemeenten waar de situatie sterk in beweging en/of urgent is. Uiteindelijk wordt hiervan een strategisch vastgoedplan met draaiboek gemaakt dat lutherse (en ook andere PKN-) gemeenten helpt bij vragen over hun gebouwen. Daarnaast is er directe ondersteuning voor gemeenten die daar nu al mee kampen.

Luthers (roerend) erfgoed

U las er in *elkkwartaal* eerder over en wellicht maakte u er kennis mee op de Kerkenradendag in maart: het project voor het behoud van het luthers roerend erfgoed. Belangrijk, want dit erfgoed vertelt immers bij uitstek het lutherse verhaal. Vanuit het Luther Museum in Amsterdam zijn Inge Weustink en Steven van Teeseling hier druk mee bezig, in samenwerking met het Amsterdam Centre for History and Heritage of Protestantism (ACHHP) van de VU en Museum Catharijneconvent. Het Luther Museum wil de lutherse gemeenten helpen om aan de slag te gaan met het erfgoed in hun kerken. Enerzijds door hen te ondersteunen bij het inventariseren van het erfgoed in hun kerken en het maken van waardebeoordelingen over het erfgoed. Op die manier kunnen ter plaatse gedegen besluiten genomen worden over het behoud van het erfgoed, te beginnen in die kerken waarvoor sluiting dreigt en bij gemeenten die van plan zijn samen te gaan met een andere gemeente. Anderzijds door het

organiseren van lezingen en cursussen om zo vrijwilligers te stimuleren zelf ook inhoudelijk aan de slag te gaan met het erfgoed, bijvoorbeeld door het organiseren van presentaties, tentoonstellingen en lezingen. Met dit initiatief zullen we door samenwerking in het hele land de lutherse erfenis voor de toekomst beter veilig kunnen stellen.

Luthers zingen en musiceren

Wie deelnam aan de Lutheran Summer School in augustus heeft er al kennis mee gemaakt: het LWF Global Songbook 2024. De Lutherse Wereldfederatie heeft het jubileumjaar 2024 (500 jaar reformatische Liedboektraditie) aangegrepen voor een wereldwijd muziekproject naar aanleiding van de vraag: welke liederen vertolken, met een blik op de toekomst van de kerk in de verschillende contexten van deze wereld, vandaag en morgen ‘het lutherse’? Het resultaat is een rijke keuze met liederen uit de hele wereld. Alle lutherse gemeenten zullen als het goed is twee exemplaren van het (later in een definitieve vorm te publiceren) songboek ontvangen en een voucher voor het organiseren van een liedbijeenkomst. Het Songbook vormt de (voorlopige) fysieke vorm van een proces dat vooral online plaatsvindt, waar lutherse gemeenten en kerken over alle grenzen en culturen heen op een website in gesprek kunnen gaan over elkaars zangcultuur. Hier kunnen ook opnames, vertalingen en ervaringen worden gedeeld (zie ook het interview hierover met ds. Andreas Wöhle, pag. 6). Ook dit project vaart onder de vlag van Duurzaam Luthers, want liederen zijn onlosmakelijk verbonden met de lutherse liturgie en kerkmuziek. Bovendien: samen zingen verbindt over (kerkelijke en andere) grenzen heen.

Communicatie

Vaak is communicatie het sluitstuk, maar voor Duurzaam Luthers is het dat zeker niet. Sterker, het welslagen van het project staat of valt met het zetten van flinke stappen op dit punt. Gelukkig heeft de Lutherse Synode met communicatieadviseur Joren Reichel, de redactie van *elkkwartaal* onder leiding van Alma Evenhuis en veel betrokken redacteurs en auteurs een sterke bezetting. Maar de communicatie is, daar zijn we het allemaal over eens, nog te veel intern gericht. Het doel van Duurzaam Luthers is om met het lutherse verhaal (nog) meer naar buiten te treden, zichtbaarder te worden. Dat betekent in de eerste plaats: een betere zichtbaarheid van de lutherse traditie binnen de Protestantse Kerk. Dit vanuit het besef dat die ene kerk wordt gevormd door twee tradities: de gereformeerde (calvinistische) en de lutherse. Deze stromingen kunnen elkaar nog veel meer dan nu verrijken, is de overtuiging. Communicatie is daarvoor een belangrijk

instrument. Daarom is er overleg, onder meer met de afdeling Communicatie van de Protestantse Kerk, over het meer integreren van de lutherse communicatie binnen de communicatie-uitingen van de Protestantse Kerk. Zijn die uitingen puur informatief of hebben zij ook een gemeenschapsvormend karakter? Dit proces moet natuurlijk zorgvuldig en stapsgewijs gebeuren. En steeds met het doel voor ogen: meer bekendheid en betrokkenheid over en weer van de stromingen binnen de Protestantse Kerk.

Educatie

Lutherse gemeenten en ook andere gemeenten van de Protestantse Kerk hebben toerusting en begeleiding nodig om te zorgen dat de lutherse traditie vindbaar en relevant blijft. Met de PThU en via hen met de hogescholen CHE en Windesheim zijn gesprekken gaande om predikanten en kerkelijk werkers hiervoor sterker dan tot nog toe ook specifiek met blik op de lutherse traditie toe te rusten via de opleidingen en de permanente educatie. Dit geldt natuurlijk ook op het gebied van kerkmuziek. Met de dienstenorganisatie stemmen we het ontwikkelen van de curricula van de opleidingen en de Permanente Educatie af. Goed om in dit verband te vermelden dat sinds februari prof. dr. Kinga Zeller als hoofddocent Lutherana aan de PThU werkt. Ook haar werk valt binnen het bestaande synodale programma LAPP: Lutherse Academische en Publieke Presentie in Nederland. Over haar hoort u binnenkort meer.

Lichter besturen

De bestuurskracht van de Lutherse gemeenten neemt af, net als in de volle breedte van de Protestantse Kerk. Dit is een belangrijk aandachtspunt en een grote zorg voor lutherse gemeenten. Er zijn op lokaal niveau te weinig mensen

beschikbaar en zij die zich wel inzetten, beschikken niet altijd over de kennis en vaardigheden die nodig zijn om een gemeente te besturen. Daarnaast weten gemeenten onvoldoende welke mogelijkheden er zijn voor ondersteuning en advies op dit gebied. Daardoor blijven de gemeenten vaak langdurig in hun eentje worstelen totdat het echt niet meer gaat. Binnen het project Duurzaam Luthers gaan we met gemeenten in gesprek en proberen we maatoplossingen te vinden. Te denken valt aan: samenwerking met andere lutherse of protestantse gemeenten en beter de wegen weten te vinden van de ondersteuning en ontzorging die de Protestantse Kerk biedt. Op landelijk niveau wordt een nieuwe bestuursstructuur uitgewerkt door de Lutherse Synode, om heldere sturing/verantwoordelijkheden te creëren die passen binnen het grotere geheel van de Protestantse Kerk. Op het gebied van lichter besturen sluit Duurzaam Luthers aan bij het project van 'Lichter op pad' van de Protestantse Kerk.

We timmeren op allerlei manieren aan de weg, maar het proces vergt van alle betrokkenen een lange adem. En het is eerlijk gezegd ook best ingewikkeld. Want wat is nou dat lutherse dat we beter voor het voetlicht willen brengen? Vraag je tien lutheranen wat zij 'echt luthers' vinden, dan krijg je tien verschillende antwoorden. Waarschijnlijk is het een kwestie van het luthers 'DNA' leren verstaan, het aanvoelen en ervaren. En dat kan – gelukkig – op vele manieren, zoals: in de lutherse vieringen, via de (kerk) muziek, in de mooie lutherse (kerk)gebouwen, via het Luther Museum, in de Lutheran Summer School. We zien een groeiende behoefte aan de boodschap van genade en bevrijding die juist in het lutherse geloof sterk doorklinkt. Die boodschap versterken, is de inspanning meer dan waard.

Overgangsdienst Lutherse gemeente Delft

TEKST: TACO SMIT

Op 1 juni was het samengaan van de Evangelisch Lutherse gemeente met de Protestantse gemeente Delft een feit. Een lang proces was met medewerking van meerdere partijen tot een goed einde gebracht. Zondag 2 juni werd dit samengaan gevierd in een feestelijke dienst, met medewerking van de gezamenlijke cantorij. Voorgangers waren Fred van Helden en Taco Smit, Wille-mijn Roodbergen bespeelde het orgel. Na 413 jaar houdt de Lutherse gemeente op te bestaan. Ongetwijfeld had de dienst – in de Lutherse kerk althans – iets dubbels, en waren er gevoelens van weemoed om wat nu definitief achter ons lag. Maar het verlaten ('opbreken') van de kerk in optocht

naar de Hofkerk was tevens een feestelijk gebeuren. 'Zwaantje' ging overvliegen!

Eerst werden aftredende ambstdragers van de Lutherse gemeente bedankt voor al hun inzet. Tot het laatst was de kerkenraad compleet met alle ambten en functies ingevuld, waarvoor dank! De schriftlezingen en de verkondiging – 'pleisterplaatsen van Gods liefde' – bereidden ons voor op het definitieve moment van het verlaten van de kerk. Maar eerst vierden we de maaltijd met elkaar – als één gemeente – om gevoed en gesterkt op weg te gaan. Over loopplanken en langs pleisterplaatsen onderweg bereikten we al wandelend de Hofkerk – voor 1 keer omgedoopt tot Elim (met twaalf waterbronnen en zeventig dadelpalmen).

Op loopafstand van het Noordeinde 4 werden hier de eerste contacten met 'de grote buur' gelegd.

In de Hofkerk volgden enkele toespraken om het bijzondere moment nog eens te benadrukken. Toespraken van Gerdy Verschuure, voorzitter van de Gezamenlijke Wijkkerkenraad, Bram Gille, voorzitter van de Algemene Kerkenraad, en Jan Boer, van Kerkvitaal gemeente-advies en begeleiding. Op afstand werden we toegesproken door Andreas Wöhle, president van de Lutherse synode binnen de PKN. Een nieuwe pleisterplaats is gevonden voor de leden van de Evangelisch Lutherse gemeente Delft. Met dankbaarheid kijken we terug op deze bijzondere dag. Zwaantje is in de Hofkerk achtergebleven.

'When we sing, we pray twice, When we sing, we are one!'

Zingen en bidden met het LWF Global Lutheran Songbook 2024

Als president van de lutherse synode gaf Andreas Wöhle al aandacht in zijn bijdrage 'Woord&Visie' (Elkkwartaal 2024-2) aan de voltooiing van een bijzondere internationale zangbundel: het LWF Global Songbook 2024. Hij vervolgt nu in verdere toelichting.

TEKST: CRISTINA PUMPLUN - BEELD: ANDREAS WÖHLE, CRISTINA PUMPLUN, ELS HERMANIDES

Zoals de liederen die in de eerste liedbundels van de reformatie sinds 1524 in druk verschenen de wereld over gingen, zo wil dit wereldwijd project 500 jaar later lutherse gemeenschappen over grenzen van taal en cultuur heen met elkaar verbinden. Andreas Wöhle was betrokken bij de samenstelling voor de regio West-Europa, en ook aanwezig bij de presentatie van het Songbook eind juni in Wittenberg. De zondag daarna ging hij samen met Cristina Pumplun voor in een dienst in de Oude Lutherse Kerk in Amsterdam. Onder het motto 'Zaaien en zingen' werden in die dienst enkele liederen uit de kersverse samenstelling 'geproefd', en er was ook een moment om erover door te praten.

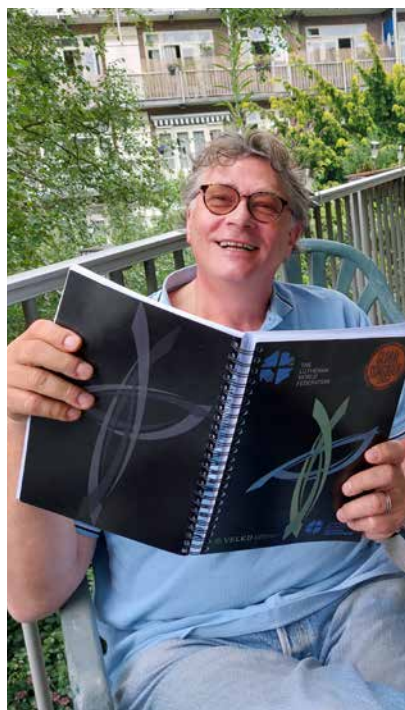
Waarom moest er zo'n liedboek komen?

Tijdens de Assemblee van de LWF in Namibië in 2017, het grote jubileumjaar, had men 2024 al in het vizier als een volgend jubileum: 500 jaar Luthers liedgoed. Men wilde in dat kader graag iets doen rond hedendaagse muziek en muzikaliteit. Want juist het muzikale geeft inzicht in wat we als wereldwijde gemeenschap van Lutheranen delen maar ook waarin we heerlijk verschillen van elkaar. Ook voor de kerken in Europa geldt dat onze identiteit voor een groot deel te vinden is in spiritualiteit en muzikaliteit.

Hoe is dat proces toen gestart?

Hoofdsamensteller is dr. Uwe Steinmetz, universitair docent kerk- en populaire muziek in Leipzig. Hij kreeg vijf jaar voor dit omvangrijke project. Samen

met een aantal teams heeft hij de muziek van overal ter wereld opgehaald. Dat ging volgens een aantal criteria. De liederen mochten niet ouder zijn dan 30 jaar, het moesten liederen zijn die ook echt in de kerken gezongen worden; liederen, waar mensen van nu en mensen in de toekomst zich in herkennen.

Pilgrimage, freedom, belonging

De eerste selectie werd gemaakt op basis van muzikale kwaliteit. Bovendien moeten de liederen representatief zijn voor hoe in een bepaalde regio muziek gemaakt en gevierd wordt. En er werd bepaald dat de liederen thematisch in drie categorieën moesten passen, de hoofdstukken van de liedbundel: 'pilgrimage', 'freedom' en

'belonging'. Eigenlijk is dat de liturgie van de zondagmorgen, die verloopt van het begin van de dienst met de beweging van het binnenkomen, via de woorden van bevrijding die klinken, tot en met de gemeenschap rond de tafel, het Avondmaal en de gebeden.

Hoe ging de praktische selectie?

Per regio van de LWF zijn er selectiebijeenkomsten georganiseerd. In Amsterdam waren we bijvoorbeeld in het voorjaar 2023 bij elkaar met acht theologen en musici uit Denemarken, Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Oostenrijk. We zijn met elkaar in gesprek gegaan, hebben liederen doorgezongen. De liederen zijn allemaal beproefd in de praktijk: ze hebben hun waarde voor de eredienst op een plek al bewezen. Samen hebben we zowel wat betreft tekst als muziek gekeken naar: is het herkenbaar? Maar het moet ook weer niet te voorspelbaar zijn.

En de affiniteit met lutherse paradigma's van geloof moet er in verwoord en verklankt zijn. Want het is ook de bedoeling om via de liederen het gesprek op gang te brengen over geloof en geloofsvragen in onze tijd. Liefst hadden we ook liederen over thema's als polarisatie of kerkverlating erbij gehad, maar die zijn er nauwelijks, op wat liederen van Huub Oosterhuis na en enige Franse inbreng.

De liedbundels uit 1524 waren grotendeels geschreven om mensen goed zingend te laten deelnemen aan de kerkdienst met herkenbare melodieën en duidelijk theologische keuzes,

zodat men zich de hoofdpunten van het geloof eigen zou maken. Werkt dat nu vergelijkbaar?

Jazeker: ook voor de melodieën van deze bundel geldt dat ook populaire muziek een grote rol speelt. Dat is echt een kans voor deze tijd. Over Bach raak je muzikaal niet uitgepraat, maar in onze tijd waarin mensen zoekende zijn in geloof en geloofsbeleving, is het belangrijk een 'brandmuur' op te werpen tegenover de simpelheid van evangelikale liederen waarin een nogal voorspelbaar - en in zijn stelligheid dan ook weer te parmantig - geloof verwoord en verklankt wordt. Kijk, nieuwe liedjes zijn geen probleem, maar je moet je wel afvragen wat een lied tot een lied maakt dat in taal en muziek uitdrukt wat we ten diepste geloven, wat ons geloof ook naar de toekomst draagt.

De presentatie van het LWF Global Songbook was in juni in Wittenberg. Hoe heb je dat ervaren?

Als een warm bad! Voorafgaand aan de officiële presentatie aan Europese vertegenwoordigers van de kerk waren er vijf dagen met workshops: met componisten, musici en theologen. En dan beleef je zo veel herkenning in de diepte van een religieus gevoel, ook al is de muziek nog zo anders dan je zelf gewend bent. Dan is dat gevoel er bij het zingen van een Braziliaans 'Alleluja!' net zo goed als bij een Finse Psalm.

Zijn er, behalve nu het zingen van de nieuwe liederen in kerkdiensten, nog meer mogelijkheden om te proeven van dit nieuwe liedgoed?

In augustus is het liedboek hoofdonderdeel van de Lutheran Summer School. Samensteller Uwe Steinmetz is daar dan ook bij. En er komen, als het goed gaat, 'muzikale promotie-teams' per regio. Als gemeente kun je dan met hen een middag organiseren en proeven van en zingen uit het Global Songbook. Dit is overigens allemaal nadrukkelijk onderdeel van de muzikale focus binnen 'Duurzaam Luthers', om nieuwe wind te blazen in ook het muzikale leven van gemeenten én de band als Lutherse wereldkerk met elkaar door de muziek te proeven. Zingen maakt moed én maakt het makkelijker om uit te leggen wat nou Luthers is: door te zingen kun je mensen dat laten ervaren! En - zeker ook voor gemeenschappen die minder nadrukkelijk Luthers gekleurd zijn - zingen maakt vrijmoedig ten opzichte van uitdagingen waar je als gemeente van nu voor staat. En vrijmoedigheid maakt je aantrekkelijk!

Het oudste lutherse liedgoed is nu 500 jaar oud. Miljoenen zongen de liederen en staan aan het begin van een lange muziek-geschiedenis. Succesvol dus. Wanneer heeft het Songbook succes?

Als er op het bijbehorende internetforum waar de liederen zijn te downloaden, daadwerkelijk interactie plaatsvindt. Als daar een levendig verkeer is van mensen, die liederen van elkaar proeven, zelf onderdelen toevoegen. En als de gemeenten het überhaupt aandurven: het is een succes als mensen naast waardering voor het oude en vertrouwde, de uitdaging aangaan van andere vormen van muzikaliteit.

- Een beperkt aantal exemplaren van het LWF Global Songbook wordt over de Lutherse gemeenten in Nederland verspreid.
- Met een 'voucher' kunnen gemeenten vrij van eigen financiële last een 'promotieteam' vragen voor een middag met het Songbook in hun gemeente.
- Uiterlijk vanaf 31 oktober 2024 is het internetforum toegankelijk voor het downloaden en uploaden van liederen.
- Actuele informatie en programma's alsmede per week een video van een ingezongen lied worden verstuurd in de Nieuwsbrief van LWF.

Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek

Op 7 september was de inspirerende bijeenkomst in Zeist, met onder meer aandacht voor het LWF Global 80 Songbook. Nieuwe liederen uit alle delen van de (lutherse) wereld, bedoeld om over en weer aan elkaars liedgoed te proeven en ervaringen te delen. Symbolisch werd een prototype van de publicatie (een 'sneak preview') door Andreas Wöhle, president van de Lutherse Synode, officieel aangeboden aan Jeroen de Haan en Hans Jansen. Binnenkort wordt ook een symposium voor kerkmusici georganiseerd over het kwalitatief kerkmuzikaal doordenken en werken met dit Songbook binnen de lutherse traditie.

De potentie van het lutherse

Steven van Teeseling en het Luther Museum Amsterdam

Sinds december 2023 is Steven van Teeseling de dynamische, betrokken en ondernemende directeur van het Luther Museum Amsterdam. Zijn enthousiasme is aanstekelijk, zijn ideeën legio: hoe houden we samen het luthers erfgoed in de belangstelling?

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR - BEELD: PETER CROM

'M et een kunstenaar als vader en een moeder uit een ondernemersfamilie, leek de combinatie van een studie kunst- en geschiedenis met een studie bedrijfskunde een logische', antwoordt Steven van Teeseling over hoe hij in het vak van museumdirecteur verzeild is geraakt. 'Uiteindelijk viel de keuze op kunst en erfgoed.' Van Teeseling is breed georiënteerd en onderlegd. Van het maken van tentoonstellingen tot schrijven voor De Groene Amsterdammer, van een staffunctie bij het Mondriaan Fonds tot directeur van beeldtentoonstelling Sonsbeek en de modebiënnale State of Fashion in Arnhem: hij heeft veel ervaring op verschillende deelgebieden die raken aan kunst en erfgoed, waarbij hij telkens ook zijn talent voor ondernemerschap kon uiten.

En ondernemerschap, dat is waar het Luther Museum Amsterdam zeer bij gebaat is: als opvolger van Tonko Grever bouwt Van Teeseling voort op de ingezette koers en heeft hij enthousiaste plannen om de belangstelling voor het Luther Museum bij een breder publiek te laten toenemen. 'We zijn nog niet voldoende zichtbaar', vindt Van Teeseling, 'maar artikelen zoals onlangs in de Volkskrant, over de huidige tentoonstelling¹ en over onze missie, zijn van belang om bredere culturele bekendheid te krijgen.' Van Teeseling doelt daarbij vooral op de diversiteit van het erfgoed: het gaat niet alleen om pronkstukken die de

geschiedenis tastbaar vertegenwoordigen, zoals oud zilver, schilderijen, antieke meubels en relikwieën, maar juist ook om voorwerpen die getuigen van de geschiedkundige impact van het lutheranisme in Nederland. 'Daar horen materiële, maar ook immateriële dingen bij, zoals verhalen en muziek. Ik wil het erfgoed in de brede context naar voren halen: het gaat er mij vooral om te laten zien hoe het lutherse vervlochten is met de Nederlandse geschiedenis.'

Zijn enthousiasme voor het Luther Museum begon toen hij geattendeerd werd op de vacante positie van directeur. 'Ik was verrast door de vrije, ondogmatische en sociaal betrokken sfeer in het bestuur en in de lutherse gemeenschap zelf, die vroeger zelf een minderheidsgemeenschap was. Er is veel aandacht voor hoe je je vanuit de lutherse waarden kunt verhouden tot de maatschappij en de vraagstukken van de 21e eeuw, zeker ook als het over kwetsbare groepen gaat, zoals de LHBTQ-gemeenschap. Hierin ligt voor het museum veel potentie: alles wat je als museum toevoegt, heeft waarde, het levert meteen iets op', zo Van Teeseling.

Wat Van Teeseling betreft hoeft het in het Luther Museum dus niet per se te gaan over het geloof, maar wel over de cultuur en de invloed van de lutherse gemeenschap binnen de geschiedenis van Nederland. Bekende politici als Thorbecke en Domela Nieuwenhuis, maar ook sommige leden

van het Koninklijk Huis waren luthers. Het gaat over de waarden van Luther en diens leer; het ergens voor staan, principes hebben en daarvoor uitkomen.' Van Teeseling wijst naar het schilderij in de grote zaal, waar Luther afgebeeld staat met zijn armen wijd: 'Je ziet echt op dit schilderij dat hij niet anders kan, dit is waar hij voor staat en hij gaat niet opzij.'

In tegenstelling tot het ondernemerschap van de leidsman Luther vindt Van Teeseling de lutheranen van nu wat bescheiden. 'De remonstranten bijvoorbeeld timmeren veel meer aan de weg, door zelfs spotjes op de radio te laten horen. Met effect, want het ledental is toegenomen. 'In het kader van Duurzaam Luthers zullen we er nog een beetje beter aan moeten trekken.'

Het moet vooral niet alleen een Amsterdams museum blijven, zo meent Van Teeseling; hij wil heel (luthers) Nederland bij het museum betrekken. 'Het gaat om co-creatie: ik wil samen met de lutherse gemeenten in het land een programma maken; bijvoorbeeld door exposities door het land te laten reizen langs lutherse

kerken. Niet alleen de tastbare spullen, maar ook de bijzondere verhalen zitten in de gemeenschap en zijn van waarde als het om het gezicht van de gemeenschap gaat. We doen met ons kleine team ons best om zo veel mogelijk in de belangstelling te komen staan. We verhuren ook de ruimtes voor bijeenkomsten en evenementen zodat we onze financiële bodem verstevigen. Voor lutheranen zijn arrangementen beschikbaar.'

De grote kracht van het museum is de thematische aanpak. 'We hebben door het jaar heen drie tentoonstellingen, die rondom een thema zijn opgebouwd². Daarmee willen we recht doen aan de brede scope die het lutherse heeft en willen we de actualiteit benadrukken.' Van Teeseling legt uit dat ieder stuk een verhaal heeft, dat het verhaal van de lutheranen geactualiseerd moet worden en dat er verbeeldingskracht aan toegevoegd moet worden. 'Deze drieslag kenmerkt onze aanpak', lacht hij. Van Teeseling ziet vooral veel kansen voor het verduurzamen van het luthers gedachtegoed. 'En daarvoor is het belangrijk dat iedereen zich in het Luther Museum welkom voelt!'

WORDT U ONZE NIEUWE PREDIKANT?

De Evangelisch Lutherse Gemeente Rotterdam is één van de protestantse kerken in wereldhavenstad Rotterdam. Wij zijn een kleurrijke, levende gemeente. Eigentijds, maar met een rijke en bewogen geschiedenis. Een stedelijke, Rotterdamse geloofsgemeenschap, maar ook Lutherse regiogemeente voor bijna heel Rijnmond. Wij zoeken een nieuwe predikant die past in het profiel van onze gemeente, voor 32-40 uur per week, maar een aanstelling voor minder uren, is bespreekbaar.

Gemeente met een eigen gezicht

Wij zijn een protestantse gemeente met een eigen gezicht, want wij onderscheiden ons in kerkelijk Rotterdam door:

- een vrij, blij en dienstbaar Christelijk geloof, geïnspireerd door de theologie van Martin Luther en de lutherse traditie;
- betekenisvolle vieringen in onze Andreaskerk, waarin Woord en Sacrament en (Kerk)muziek een hoofdrol spelen;
- gastvrijheid: kom maar! Wie je ook bent;
- hechte banden binnen een kleine, betrokken en diverse gemeenschap;
- dienstbaarheid 'om de hoek', wij zijn sociaal actief in omringende stadswijken;
- onze band met de Lutherse Wereldkerk, bijvoorbeeld door een jaarlijkse 'Zeemanskerkdienst'.

Wij zoeken een verbindende persoonlijkheid

Onze nieuwe predikant is van veel markten thuis en laat de veelzijdigheid van onze gemeente bloeien en groeien. Wij zoeken een charismatische en verbindende persoonlijkheid die:

- de Lutherse meerwaarde van onze gemeente verder helpt ontwikkelen;
- toegankelijk kan preken, geworteld in het Evangelie, met oog voor actualiteit en samenleving;
- onze recente 'Toekomstvisie' kan helpen omzetten in daden;
- hart heeft voor pastoraat en diaconaat;
- affiniteit heeft met liturgie en kerkmuziek;
- graag samenwerkt binnen de kerken van Rotterdam;
- bouwt aan een (Andreas)kerk van de toekomst, voor nieuwe en jonge gemeenteleden.

Wat krijgt u ervoor terug?

U krijgt bij ons veel ruimte om nieuwe activiteiten en doelgroepen te ontwikkelen. Een dynamische predikant ontvangen wij met open armen! In onze kleine, meelevende gemeenschap, zijn de lijnen 'Rotterdams' kort, dus u kunt slagvaardig werken.

Wij bieden goede arbeids- en andere voorwaarden volgens de rechtspositieregeling van de Protestantse Kerk in Nederland. Vanwege de regiofunctie van onze gemeente is het prettig wanneer u een rijbewijs heeft en over een auto beschikt.

Contact

Als u belangstelling heeft, kunt u een brief of mail schrijven, graag met een CV, aan de voorzitter van de beroepingscommissie, ds. Erwin de Fouw, beroepingscommissie@luthersrotterdam.nl. U kunt hem ook bellen voor meer informatie: 06-20775145. De uiterste reactietermijn is 15 oktober 2024.

Interview met discipel Andreas

na de storm op het meer

Hoe zouden die discipelen die Jezus volgden, Petrus en Andreas en zo, nou tegen Jezus aangekeken hebben. Met bewondering en ontzag voor de man die alles kan?

TEKST: WIM VAN BEEK - BEELD: J.TH. TOOROP (*Heer red ons, wij vergaan - 1912*)

Zoals kleine kinderen met een rotsvast vertrouwen en zekerheid kunnen zeggen: mijn vader kan alles. En dan niet om op te scheppen, maar omdat ze het echt geloven.

Zouden de discipelen ook zo over Jezus gedacht hebben? Want als je leest, hoe ze toch maar al hun schepen achter zich laten en met Jezus meegaan. Ze hebben gezien en gehoord hoe geweldig Jezus kan vertellen. Wel moeilijk om alles te doen wat ie zegt, maar toch, wat een spreker is die man, daar straalt het geloof van af!

En daarna zijn de discipelen er getuigen van hoe Jezus mensen geneest. Spreek slechts één woord en het zal geschieden, zegt die hoofdman.

Melaatsen, zieken, verlamden, brengen ze naar Jezus en ze worden genezen! Daar, een schriftgeleerde, vraagt of ie Jezus mag volgen. En Jezus zegt: kan je dat wel? Ik leid een zwerfend bestaan, altijd onderweg, en misschien wel opgejaagd. Soms willen ze me allemaal aanraken, en dan weer willen ze maar het liefst dat ik weg ga. De mensen lopen me wel achterna, maar wil je me werkelijk volgen en gaan waar ik ga?

De discipelen doen 't. Ze volgen Jezus. Dat is wel mooi, als Jezus allerlei goeie dingen zegt en doet. Maar als je in een bootje zit en het stormt, dan piep je wel anders. Jezus volgen, dat kan je dood worden.

Wat bezielt die discipelen? Dat zou ik wel eens willen weten. Nee, niet aan Petrus vragen, die weet 't natuurlijk altijd beter. Maar Andreas bijvoorbeeld.

Hé, meneer Andreas, mag ik u wat vragen

Mij? Je wilt mij wat vragen?

Ja, u, want u loopt toch ook achter Jezus aan?

Nou, achterna lopen zou ik 't niet noemen. Ik trek met Jezus op, ja, ga met hem mee, samen met nog enkele anderen.

Maar waarom doet u dat eigenlijk?

(een beetje lachend) Nou, soms vraag ik me dat eerlijk gezegd ook wel eens af. Maar toen Jezus 't ons vroeg, mijn broer Petrus en mij, toen hadden we allebei het gevoel dat we geen nee konden zeggen, en niet wilden zeggen.

Heeft u daar nooit spijt van

Nou nee, meestal niet tenminste. Ik vind het geweldig om te horen hoe Jezus vertelt over Mozes en Elia, over de wet en de profeten, en hoe hij dat koppelt aan wat je in je

dagelijks leven kunt doen. Da's niet altijd even makkelijk, maar de manier waarop Jezus het vertelt, dat maakt dat je er echt in gaat geloven. Want er is nog veel te doen, ik bedoel, er zijn nog zoveel mensen die in de put zitten, er is nog zoveel oorlog en verdriet. Door Jezus geloof ik dat ik daar toch wat aan kan doen.

Meestal heeft u er geen spijt van, zei u. Wanneer had u wel spijt?

Nou, om eerlijk te zijn. Laatst kwamen we een stelletje melaatsen tegen. Ja, dat is wel zielig voor die mensen, maar daar kan je tóch niks aan doen. En dan stapt Jezus op die man af en raakt 'm aan! Ik dacht, nou zullen we 't hebben. Einde verhaal. Want ik ben wel goed, maar niet gek. Er zijn grenzen, zo meteen zijn we allemaal besmet. En dat heb ik er niet voor over. Ik vond dat belachelijk, ónverantwoord wat Jezus deed. Zegt Jezus: waar je mee omgaat, daar word je mee besmet. Dus als die zieke man met een gezond iemand omgaat, wordt hij gezond. En dat gebeurt nog ook, dat die man gezond wordt!

U zei net, dat u door met Jezus op te trekken, naar hem te luisteren en zo, dat u er daardoor echt in gaat geloven. Nou heb ik gehoord, dat er gisteren, tijdens die storm op het meer, van dat geloof niet zo veel meer over was. Ik zal maar niet vragen wie je dat verteld heeft. Petrus zal wel weer geklept hebben.

Maar inderdaad, ik dacht werkelijk dat ik dood ging. We werden overvallen door een valwind. En Jezus sliep gewoon door. Ik moest denken aan Jona, die ook bleef slapen.

Nou, wij waren de bemanning van het schip en hebben Jezus wakker gerammeld. Alle hens aan dek, pompen of verzuipen. O God, dacht ik, dit wordt het einde.

Nee, inderdaad, dan denk je niet: scheepje onder Jezus hoede. Dan is het niet veilig in Jezus' armen. Dan zing je niet: 'als ik hem maar kenne'.

God, wat was ik bang. Ik weet niet meer of ik gebeden heb of gevloekt. Ik weet ook niet of het veel verschil gemaakt heeft. Nou, dan sta je echt met lege handen hoor. En als je denkt dat je op dat moment steun aan je geloof hebt, nou, ik niet. Van m'n geloof was niet dát meer over.

En toen?

Ik weet niet wat er gebeurd is. Jezus kwam aan dek. Hij was níét bang, dat zag ik wel.

Hij ging bidden of zo. Ik zag tenminste z'n lippen bewegen, want in die storm was er niks te verstaan. Ik dacht nog:

ja, ja, nood leert bidden. Niet dat we nog wat anders hadden kunnen doen. En toen nam de storm af, een kwartier later was het windstil, en moesten we 't laatste stuk nog roeien.

Jezus is God, die wind en zeeën gebiedt?

Nee, nee, dat moet je beslist niet zeggen. Er is maar één God, maar het lijkt soms wel of Jezus een bijzonder lijntje met Hem heeft, ja.

En uw geloof, is dat ook weer boven komen drijven?

Ja en nee. Het gekke is, dat ik niet meer zo zeker ben van m'n geloof. Misschien leefde ik wel een beetje op een wolk en vond ik Jezus zo'n geweldige man. Maar gisteren heb ik gemerkt dat je je geloof zo maar kwijt kunt raken. En dat hoeft dan toch nog niet het einde te zijn.

Misschien lijken we wel op die heidense bemanning van de boot van Jona. Die wisten ook niks van de God van Israël, maar ze verzopen niet, ze werden gered! En ze loofden God.

Nou heb ik nog een beetje rare vraag.

Ach, wat is raar?

Nou, waar ik vandaan kom, daar hebben we wel mensen die geloven, en die kunnen ook mooie verhalen vertellen die je helpen te geloven. Maar Jezus loopt niet bij ons rond. Bij ons is er geen Jezus die zieke mensen geneest, stormen stilt en watersnoden voorkómt. Wat zou u doen als Jezus er niet meer was?

Da's geen rare vraag. Wel een moeilijke.

Maar ik heb wel gemerkt dat Jezus niet een soort tovenaars is. Hij heeft er een ontzettende hekel aan als mensen zo vol bewondering om 'm heen draaien. Dan kan ie heel scherp zijn. Ik wil geen slaafse volgelingen, zegt ie altijd. Mensen hebben hun eigen verantwoordelijkheid. En mogelijkheden. Volgens mij wil Jezus anderen alleen maar overtuigen dat iedereen die mogelijkheden kan gebruiken. Zet je in voor de gerechtigheid van het koninkrijk. Dat kunnen wij, dáár wil Jezus ons in laten geloven. Jezus zegt: Als jullie dat echt geloven, heb je mij niet meer nodig want dan leef je met elkaar zoals God het bedoelt. Dan is de nieuwe hemel en de nieuwe aarde aangebroken. Als je dat gelooft, kan je bergen verzetten, watersnoden voorkomen, vrede stichten, armoede opheffen, mensen weer in de kring trekken. Dan ben je voor geen storm meer bang.

U bedoelt dat wij zelf ...?

O ja, dát geloof ik vast en zeker. Dat je zelfs met een klein beetje geloof al heel veel kunt.

Nou ik ga weer, *mazzel en brooche!*

Aardige man, die Andreas. Eerlijk ook. Niet zo'n vroom watje.

Geloven dat wij er zelf al heel wat aan kunnen doen. Als je het écht gelooft.

Dat moet ik maar onthouden.

Luthers Dagboek 2024-2025

Het Luthers Dagboek loopt van Advent tot Advent en bevat naast korte dagelijkse overdenkingen ook een adresgedeelte. Het is ieder jaar een hele klus om dit adresgedeelte kloppend te houden.

Wilt u de gegevens die over u of uw organisatie vermeld worden controleren op juistheid?

Wijzigingen kunt u tot uiterlijk 27 september per e-mail doorgeven aan ELS@protestantsekerk.nl

Bij geen bericht gaan we ervan uit dat er geen wijzigingen zijn.

'Waar VERGEVING is van zonden, daar is ook LEVEN en zaligheid...'

Maarten Luther, Kleine Katechismus

TEKST: ANDREAS WÖHLE, *president lutherse synode* - BEELD: VENSTER MAARTEN LUTHERKERK AMSTERDAM

Als president mag ik geregeld bij gemeenten op bezoek komen in 'goede en in slechte tijden'. Wat mij daarbij de laatste tijd opvalt is, dat ik meer dan vroeger in 'slechte tijden' kom.

Het virus van de kampvorming en het niet meer naar elkaar (kunnen) luisteren - een virus dat in de samenleving welig tiert - lijkt ook vat te hebben op steeds meer relaties in gemeenten. Dat doet pijn, want het beschadigt gemeenschappen. En allen die daarbij betrokken zijn lijden eronder. Maar dat lijden blijkt vaak onvoldoende om mensen weer bijeen te brengen, dan wel om innerlijke ruimte te scheppen voor verandering.

Nu is het op zich niet verbazingwekkend dat er in de kerk dezelfde problemen spelen als in de samenleving waarvan wij deel uitmaken. Toch koester ik de, misschien wel naïeve, hoop dat het oude beeld dat de kerk 'wel in de wereld maar niet van de wereld' is ook zou moeten gelden ten aanzien van het conflictvirus dat soms relationele veenbranden veroorzaakt. Want wij zijn toch een gemeenschap van verhalen waarin het concept *vergeving* een centrale rol speelt. Wij luisteren naar en vertellen elkaar verhalen over het geheim van God dat aan een kruis openbaar werd; een verhaal over hoe vergeving genezend kan zijn, maar vooral hoe er vanuit vergeving nieuwe wegen opengaan en leven en samenleven pas mogelijk wordt, waar vergeving geschiedt.

Want, zo weten wij, mensen zijn begaafd met van alles maar ook met tekortkomingen (aan liefde, inzicht, wijsheid, lankmoed, nederigheid ...). En juist deze tekortkomingen vormen struikelblokken in onze gemeenschappen, wanneer wij ze elkaar áán- en vóór rekenen. Dat heeft ook Petrus

moeten leren toen die Jezus ooit vroeg hoe vaak men een ander moet vergeven: 'zeven maal of zeventig maal'? 'Nee: zeventig keer zeven maal!' hoort hij Jezus zeggen. Oftewel: vergeving is niet af te meten of in te perken. Ze leeft van de disbalans! En ze vraagt van een mens om onverschuldigd iets

van de schuld die een relatie kan verstoren op zich te nemen, al ligt die schuld volgens hem of haarzelf bij die ander.

Ver-geving betekent dus iets *op-geven* van het eigen gelijk omwille van het grotere goed van de genezing van de gebroken relatie. Daarmee gaat vergeving in tegen alle maatschappelijke rekenkunst waarmee wij elkaar in de samenleving doorgaans de maat nemen. Ze is een zeer praktische vorm van liefde, en daarin een van de diepste namen van de God van het Bijbels verhaal. En net als God zelf kent en verdraagt die liefde geen begrenzing. Ja zij groeit juist, hoe meer wij ervan aan anderen weggeven. Helpt het dit te weten en te geloven en elkaar aan te herinneren? En maakt dit, dat er in kerken en gemeenten meer liefde en vergeving groeit?

Ik zou het zo graag willen geloven! Want wat zijn gemeenten anders dan leerscholen voor praktisch geloof en navolging van Christus? En dan zijn ook onze conflicten niets anders dan praktische oefeningen in geloofsmoed en vergevingsgezindheid. Laten wij vooral daar elkaar op blijven aanspreken, ook en juist als het weer eens spannend wordt in gemeenten. Wel zeventig keer zeven maal!

Bouwen voor Luther

In het Luther Museum te Amsterdam vond op 5 juli de boekpresentatie plaats van *Bouwen voor Luther. De emancipatie van de Amsterdamse lutheranen aan het eind van de negentiende eeuw.*

TEKST: MARTIN L. VAN WIJNGAARDEN

De auteur, Peter Paul Kleinlooh, is historicus maar ook nazaat van een van de lutheranen die voor de eigen traditie bouwde. Dat was de Amsterdamse architect, aannemer en makelaar Carel Bögeholtz (1869-1913). Het toevoegen van gebouwen voor lutherse instanties aan het Amsterdamse straatbeeld was geen particuliere actie van Bögeholtz; hij maakte deel uit van een netwerk van lutheranen en organisaties.

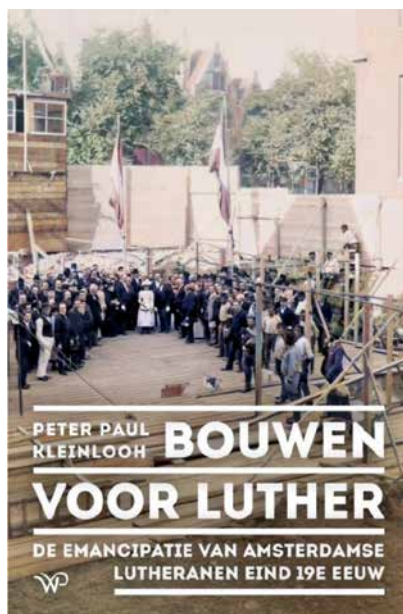
Amsterdam en haar lutheranen

Eerst karakteriseert Kleinlooh de achtergrond van die actieve lutheranen. Het handelsklimaat van Amsterdam volgde de industrialisering die elders in Europa eerder was begonnen. De stad maakte in korte tijd een adembenemend veranderingsproces door waarin maatschappelijke organisaties en verenigingen in aantal toenam. Je zou kunnen zeggen dat er in Amsterdam eind negentiende eeuw sprake was van een 'verenigingswoede'. Kleinlooh deed onderzoek naar Amsterdamse lutherse families tussen 1860 en 1914 op basis van nieuw bronnenmateriaal. Uit onder meer archiefonderzoek ontwikkelde hij een database met gegevens van duizend Amsterdamse lutheranen. En op basis van biografische gegevens (waaronder egodocumenten) van deze lutheranen onderzocht hij gemeenschappelijke kenmerken, sociale status, woonadressen, netwerken en andere verbanden. De rode draad in dit werk is het leven en werk van de overgrootvader van Kleinlooh: Carel Bögeholtz, te midden van zijn lutherse inbedding.

Jaren van onderzoek

Eerder verzorgde Kleinlooh een deel van de Hervormingsdaglesing in Rotterdam. In die lezing gaf hij inzicht

in hoe lutheranen aan het einde van de negentiende eeuw deelnamen aan vakorganisaties en hoe een aantal van hen een eigen lutherse vakbond oprichtte. In zijn nieuwe boek werkt hij dat nader uit met paragrafen als 'Bouwen of staken?', 'Drankgebruik of misbruik?' en: 'Lutheranen en hun visie op de sociale kwestie'. Maar er is veel meer te registreren. Dat laat zich lezen in acht hoofdstukken met vele paragrafen met onderwerpen met niet alleen aandacht voor bouwen, maar ook voor lutherse sociale netwerken en (vrouwen)emancipatie.

Identiteitsvorming

Een centrale vraag in het boek is: hoe werd er aan de lutherse identiteitsvorming verder gebouwd dan met panden alleen? Lutheranen leken zich te willen ontworstelen aan hun ondergeschikte positie ten opzichte van de hervormden. Zij manifesteerden zich niet alleen in de Amsterdamse publieke ruimte, maar wilden zich onderscheiden van, en positioneren ten opzichte van andere

geloofsgroepen. Die positionering gold, naast hervormden, ook remonstranten en doopsgezinden. Ze bouwden scholen, jeugdverenigingen en lieten een eigen vakbond oprichten. Lutheranen opereerden niet langer in de schaduw; ze werden zichtbaar in de stad en kregen aanzien.

Verskillende netwerken

De voorbeelden buitelen over elkaar: lutheranen legden contacten met de (Duitse) partners van het vorstenhuis, waarvan diverse leden door Thérèse Schwartze werden geportretteerd. Lutherse suiker-industriëlen als Spakler (denk aan de metrohalte) zaten nu ook in de gemeenteraad. Lenz en anderen richtten een Luthers genootschap op voor binnen- en buitenlandse zending, waarbij gezelligheid aspecten met het trainen van jong talent hand in hand gingen. De timmerman firma Bunjes en Zoon en de zilversmeden familie Hellweg waren voorbeelden van ondernemingen die op een goede en constante lutherse clientèle konden rekenen. Sommige initiatieven kregen meer aandacht. Na onder meer jongelings- en jongerenverenigingen werden ook succesvolle scholen opgericht, die opmerkelijk genoeg, vanwege hun orthodoxie voor hervormden aantrekkelijk bleken te zijn. Een van de leraressen huwde de architect Bögeholtz.

Lutherse Diaconessen Inrichting

Een sterk voorbeeld van het lutherse netwerk en onderlinge verbondenheid bleek uit de opstart van het diaconessen werk. De Lutherse Diaconessen Inrichting (LDI) was na een eeuw weer een monumentaal pand dat de lutheranen in de stad lieten verschijnen. Hier komt weer een verbinding met de familie van Kleinlooh naar voren. De architect was Bögeholtz,

inmiddels ook diaken, die eerder ook tekende voor de Anna-Maria-stichting - een variatie op een hofje. Zijn moeder was een van de leden van het LID-stichtingsbestuur. En al spoedig bezochten de koninginnen Emma en Wilhelmina deze inrichting; niet lang nadat de lutherse Thora van Loon-Egidius *dame du palais* was geworden.

Breder gezien

Remieg Aerts, emeritus-hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam gaf bij de boekpresentatie een reflectie op *Bouwen voor Luther*. Hij is ook auteur van *Thorbecke wil het: Biografie van een staatsman* (die ook een lutheraan was). Aerts benadrukte dat deze studie een plaats heeft tussen andere

studies naar gelovige groepen. Inclusief klassenverschillen en uiteenlopende (immigranten)achtergronden werd er aan een zelforganisatie gebouwd. Het engagement in eigen kring was zeer groot en dat straalde uiteindelijk ook af op de sociale binding die voor de stad als geheel belangrijk was. Persoonlijk zou ik willen toevoegen dat dit ook uitstraling had op lutheranen elders in het land.

Wat voorbijgaat en wat blijft

Het elan dat zoveel mogelijk maakte werd, zo betoogde Loosjes later, allengs minder. Dit, als gevolg van onder meer het ontbreken van een cultureel luthers denkkader. Deze beschreven bloeiperiode laat zich op sommige punten vergelijken met de

periode die de lutheranen doormaakten in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog.

Wat blijft is een prettig leesbaar werk, mooi uitgegeven door Valkhof Pers. Op de voorkant een treffende illustratie van een geslaagd voorbeeld van 'werk in uitvoering'. In juli 1892 werd de eerste steen gelegd voor de tweede Lutherschool door Bögeholtz ontworpen: de Melanchthon School aan de Nieuwe Herengracht. En nadat de werklieden het pand voltooid hadden, werd verder gewerkt aan de educatie van jonge lutheranen. Ook een *Bouwen voor Luther*.

Bouwen voor Luther door Peter Paul Kleinlooh, uitgeverij Walburg, ISBN 9789464563511, € 24,99

Het pastoraat is het hart van mijn werk

Op 23 juni ging dominee Chica van Dam (mei 1946) voor in de eredienst en vierde ze haar veertigjarig ambtsjubileum. Elly Touwen (ELG Zwolle) ging met haar in gesprek.

TEKST: ELLY TOUWEN - BEELD: HARRY KONINGS

Chica, ik ken je als Luthers predikant. Ben je van huis uit Luthers?

Mijn ouders waren buitenkerkelijk maar lieten ons wel naar een kerk gaan en naar godsdienstles op de openbare school. Ze vonden dat belangrijk voor onze algemene ontwikkeling. Ik was van jongs af aan nieuwsgierig naar wat kerk en geloof inhielden en een beetje jaloers op kinderen die wel bij een kerk hoorden. Mijn ontwikkeling op dit gebied ging met ups en downs, maar op mijn 26e heb ik me aangesloten bij de lutherse gemeente in Heusden, waar ik toen woonde en werkte als fysiotherapeut. Na een jaar catechese ben ik gedoopt en heb ik belijdenis gedaan.

Waarom ging je theologie studeren?

Ik heb tijdens mijn doop een soort Godservaring gehad, waardoor ik ernaar ging verlangen om theologie te gaan studeren. Ik wilde graag dominee worden, pastoraat had vanaf het begin mijn hart. Omdat ik HBS gedaan had, moest ik eerst twee jaar Latijn en Grieks leren. Dat gebeurde allemaal in Amsterdam, waar de lutheranen samen met hervormden en doopsgezinden aan de theologische faculteit aan de UvA studeerden. Een progressieve faculteit, zeer maatschappelijk betrokken. Ik reisde jaren met de trein op en neer vanuit Brabant. Toen was het nog stil in de trein, dus onderweg kon ik studeren.

In welke gemeenten heb je gestaan?

Nadat ik in 1984 mijn kerkelijk examen haalde, werd ik beroepen in de ELG Eindhoven. Bij mijn intrede daar ben ik geordineerd. De gemeente is pas na de oorlog gesticht. Bijna alle gemeenteleden werkten bij Philips, en daar mocht ik dus geen kwaad woord over zeggen. We werkten samen met remonstranten en doopsgezinden, dat was boeiend. Na vijf jaar kwam er een beroep van de ELG Middelburg/Vlissingen/Groede. Een van de oudste gemeenten, uit 1590, met een monumentaal kerkgebouw in Middelburg. Ik ging er op huisbezoek in heel Walcheren, de Bevelanden en Zeeuws-Vlaanderen. Overal heb ik gespreksgroepen opgericht, waar ik mooie herinneringen aan heb. Ik heb wat rondgereden in mijn Eend! Als ik in Groede voorging was er altijd spanning of de boot wel (op tijd) zou varen. Ze hebben daar weleens een half uur samen gezongen tot ik er eindelijk was. Wat lastig was, was dat zoveel jonge mensen uit Zeeland vertrokken, omdat er te weinig werk was. Het was daarom moeilijk om genoeg kerkenraadsleden te vinden. In 1999 zijn we naar Zwolle verhuisd, waar ik Hans Günther opvolgde. Hier was ik de eerste vrouwelijke predikant maar daar waren ze al gauw aan gewend. In onze Kerk staan vrouwen al sinds 1929 in het ambt. Van de bijna elf jaar dat ik hier mocht werken, heb ik intens genoten. Weer een uitgestrekte gemeente, waar ook bijeenkomsten in de buitengebieden

voor verbinding zorgden. Ik heb deze gemeente vaak een snoepwinkeltje genoemd, omdat er zoveel mogelijk was en is.

Wat is voor jou belangrijk in de verkondiging?

Ik hoop altijd dat de kerkgangers geraakt worden door een zin in een bijbeltekst of in de uitleg, een lied, een flard gebed, iets wat moed en hoop geeft, kracht voor de week die volgt. Het is heerlijk als in een viering alles wat gezegd en gezongen wordt bij elkaar blijkt te passen. Het lijkt of het allemaal vanzelf tot stand komt, maar de voorbereiding van een viering is altijd een worsteling geweest voor mij, vooral de uitleg. Ik leg de lat hoog en ben tot het laatst aan het schrappen en herschrijven. Bij het consistoriegebed bid ik: "lieve God, het is nu in uw hand. Help me om uw boodschap verstaanbaar te brengen." Dan komt er rust en kan ik vol vreugde voorgaan.

Wat is voor jou als pastor belangrijk?

Het pastoraat was voor mij altijd het hart van mijn werk: luisteren, nabij zijn, proberen samen een stap verder te komen als er problemen zijn. Trouw zijn. Ik hoop dat er in een tweegesprek een derde aanwezig is, iets van de Geest van God. Ik ben nog elke dag dankbaar dat God zich aan mij heeft laten kennen en dat ik dominee kon en mocht

worden. Voor mij is dit het mooiste beroep van de wereld; het is een ambt, maar ook een vak waarin ik voortdurend nieuwe dingen heb geleerd. Op het gebied van pastoraat heb ik alle bijscholingen gevolgd die er waren en dat hielp om steeds kritisch naar mijn eigen doen en laten te blijven kijken.

Is er in onze gemeente veel veranderd?

Er is hier in de gang van zaken veel veranderd sinds 1999 en dat is goed. Ecclesia semper reformanda: de Kerk moet steeds weer hervormd worden, oftewel zich blijven ontwikkelen om antwoorden te zoeken op nieuwe vragen vanuit de maatschappij. De boodschap van Gods liefde en genade heeft in elke tijd nieuwe woorden en vormen nodig om uitnodigend te zijn. Iedere keer moeten de woorden (en daden) in de context van de tijd geplaatst worden. Kijk maar eens hoe de diaconale activiteiten veranderd zijn in 25 jaar.

Welk lied mocht niet ontbreken op 23 juni?

Lied 903, 'Zou ik niet van harte zingen'. Vooral vers 3 is me uit het hart gegrepen: In het duister van de tijden ben ik nooit alleen geweest, want God gaf mij ten geleide op mijn wegen woord en Geest.

Luthers Wereldwijd

Dat we als lutherse kerk een wereldkerk zijn, is alom bekend. De Lutherse Wereldfederatie zorgt wereldwijd voor onderlinge verbinding, missionaire en theologische ondersteuning, hulp in nood. Maar hoe steekt de LWF in elkaar en wat dóen ze? In deze serie belichten we de organisatie van de LWF en de onderwerpen die op de brede lutherse agenda staan. Deze keer: de lutherse identiteit.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR - BEELD: LWF/ALBIN HILLERT

Lid zijn van een lutherse kerk betekent wereldwijde herkenbaarheid: overal ter wereld kun je terecht in een lutherse kerk en je daar thuis voelen, ook al variëren de landen wel in nuances in de erediensten. Dat 'thuisgevoel' is terug te voeren op de identiteit van de lutherse gemeenschap, de basis van het geloofsen gedachtegoed dat ons verbindt.

Grondgedachte

Over de grondgedachte van de lutherse gemeenschap zegt de Lutherse Wereldfederatie (LWF):

De LWF-lidkerken, verenigd in de gemeenschap van preekstoel en altaar, belijden de Drie-enige God, de ene heilige, katholieke en apostolische kerk, en de rechtvaardiging door geloof alleen, verkondigd in woord en sacrament.

Op die grondgedachte stoelt de lutherse identiteit, die toch altijd weer een beetje lastig uit te leggen is aan anderen: wat is nu echt typisch luthers, wat willen we in ons land behouden in het kader van 'Duurzaam Luthers' en waarin onderscheiden we ons? Vaak gebonden aan de vergelijking met de andere geloofsgemeenschappen om ons heen.

Volgens de LWF wortelt onze lutherse identiteit in het Woord van God, Jezus Christus en de bevrijding van de mens door genade. Het goede nieuws van de genade verkondigen alle lidkerken in hun eigen context en in de vorming van gemeenschappen volgens het Evangelie met geloof en toewijding aan Gods missie.

Daar hoort ook nog iets bij en de LWF haalt hierbij enkele artikelen uit de Augsburgse Confessie aan:

- Wie luthers is, is evangelisch: je verkondigt het goede nieuws van Christus' leven, dood en wederopstanding en Zijn onvoorwaardelijke belofte van vergeving van zonden, rechtvaardiging en een eeuwig leven (AC, art. IV).
- Wie luthers is, houdt de sacramenten in ere: met het 'zuiver gepredikte' evangelie en de toediening van de heilige sacramenten volgens dit evangelie wordt door de Heilige Geest het geloof in de onvoorwaardelijke belofte gecreëerd (AC, art. VII). Onze aanbidding van de Drie-enige God en ons leven samen als een gemeenschap van kerken is gecentreerd op Gods Woord dat tot ons komt als zowel wet als belofte (Apologie, AC Art. IV), gepredikt en gegeven in de sacramenten.
- Wie luthers is, is diaconaal betrokken: je wordt door Christus in geloof bevrijd om je naaste lief te hebben en te dienen. Onze dienst in de wereld en onze zorg voor de schepping zijn integraal aan onze Lutherse

identiteit. Geloof is gebonden aan het voortbrengen van goede vruchten en goede werken (AC Artikel VI).

- Wie luthers is, belijdt de Heilige Schrift van het Oude en het Nieuwe Testament als de enige bron en norm van haar leer, leven en dienst en ziet in de oecumenische geloofsbelijdenissen en in de lutherse belijdenissen een zuivere uiteenzetting van het Woord van God.
- Wie luthers is, neemt deel aan de oecumenische beweging en werkt mee aan eenheid onder christenen door middel van theologisch onderzoek, dialoog, onderwijs, gezamenlijke activiteiten en gezamenlijke dienstverlening.

De LWF geeft aan dat, hoewel de centrale overtuigingen van de Lutherse traditie niet uniek zijn voor ons, hun karakteristieke patronen en accenten wel de manier bepalen waarop wij omgaan met de uitdagingen en vragen waarmee we vandaag de dag worden geconfronteerd.

Lutheran Summerschool 2024: Daar zit muziek in!

De vijfde editie van de Lutheran Summer School vond plaats van 22 t/m 25 augustus 2024, dit jaar in Heusden/Nieuwkuijk. Met als thema: 'Daar zit muziek in!'.

TEKST: BEATRIJS WOLTERS (ELG Ede) - BEELD: LSS-COLLECTIEF

Veertig geëngageerde leden van lutherse gemeenten uit heel Nederland kwamen bijeen om zich te verdiepen in oude én nieuwe uit de internationale lutherse wereldkerk aangedragen muziektradities, en te bespreken hoe deze muziek nu een Lutherse identiteit kenmerkt.

Vertel met muziek in 1 minuut iets over jezelf ....

Dat er muziek in zit, hebben we aan den lijve ondervonden. Voor een nieuweling bij de Summer School leek de voorbereiding vooraf pittig: stel jezelf voor middels een muziekstuk van 1 minuut en vertel in 1 minuut waarom de muziek iets over jezelf en jouw zingeving identiteit zegt. Het resultaat was prachtig, we luisterden naar mooie persoonlijke introducties die in de naklank van jazz, een Kyrie, Passie, levenslied of wiegenlied nieuwsgierig maakten om elkaar gedurende het weekend beter te leren kennen.

Het programma bood hiertoe alle gelegenheid. Vrijdag en zaterdag begon met een tertsviering en eindigende met een vesper; op zondag sloten we af met een feestelijke eredienst in de Lutherse kerk te Heusden. Daarvoor oefenden we veel en ontdekten de klanken van een aantal liederen uit het Global Songbook 2024. Het dagprogramma was goed doordacht, met op elk dagdeel een workshop en een plenaire sessie waarin we in gesprek gingen met elkaar, ervaringen deelden en (kritische) vragen stelden.

Welk lied wil je *niet* zingen?

Dit alles onder deskundige en enthousiaste leiding van Andreas Wöhle, Dorottya Nagy, Diederik Blankesteyn, André van der Stoel en de samensteller van het Global Songboek Uwe Steinmetz. We verdiepten ons in allerlei vragen. Wie is de belangrijkste persoon die voor jou gezongen heeft? Voor wie zing jij? Welke/wat voor lied wil je absoluut niet zingen, en waarom dan niet? Welk muziekgevoel vind je in jouw gemeente? Is er ruimte voor andere muziek? Zo doorleefden we als het ware alle thema's van het Global

Songboek, het onderweg zijn in gesprek en zang, je vrij voelen om nieuwe liederen te zingen en je te verwonderen over de effecten ervan. We zongen veel samen en lieten onze oren wennen aan de nieuwe liederen en vreemde talen en harmonieën en probeerden ons voor te stellen hoe we die openheid en nieuwsgierigheid mee terug kunnen nemen naar onze gemeenten.

Samenstelling Global Songbook 2024

De Lutherse Wereldfederatie heeft het 500-jarig bestaan van het Lutherse 'Acht Liederbuch' (1524), aangegrepen om vragen over de Lutherse theologie en muzikale taal opnieuw en wereldwijd te stellen. Zo heeft zij onder leiding van Uwe Steinmetz en het Liturgisch Instituut Leipzig het Global Songbook 2024 laten samenstellen. Een liedbundel met een verzameling van liederen uit de hele Lutherse wereldkerk, liederen die zingen over samen op weg zijn (pilgrimage), het zoeken naar samenleven in vrede en gerechtigheid (freedom) in onderlinge verbondenheid (belonging). Naast deze inspirerende zaken was het verblijf in de Abdijhof Mariënkroon heel prima. Je hoefde maar aan te schuiven voor ontbijt of diner en we maakten gebruik van een prachtige kapel. De ELG Heusden, misschien één van de kleinste maar levendige gemeenten, heeft ons zeer gastvrij ontvangen, waarvoor hartelijk dank. Het kleine kerkje (het voormalig wachthok van de commandant, met een orgel uit 1856) had een prima akoestiek en knalde uit z'n voegen tijdens de feestelijke dienst op zondagochtend. Het Gouverneurs-huis was er voor de koffie, lunch en als startpunt van de workshops. Beide heerlijke plekken om te zijn. Hartelijk dank aan het organisatiecomité LSS voor zo'n geslaagde Summerschool.

Volgende maand ontvangt elke ELG twee Global Songbooks. Per gemeente kan men bepalen hoe en welke liederen zij willen gaan zingen. Ervaringen worden dan online gedeeld op Globalsongbook.net.

Een lied over het menselijke leven: de realiteit van het mens-zijn

De oorsprong van Lied 823 is te vinden in het boekje 'Iets tot stichting' dat in Leeuwarden (1802) werd uitgegeven, met als titel: 'Gij, grote God! die ons het leven, Ten rechten tijdstip, hebt gegeven'. De auteur hiervan was Bernardus van Weemen, leraar bij de Hervormde Gemeente te Leeuwarden.

TEKST: JEROEN DE HAAN - BEELD: LIED 823

De toon van deze tekst is stichtelijk te noemen. In die liedtekst gaat het erover dat sterven Gods wil is, dat God alles bestuurt, dat de mens zich schikt naar Gods plan, dat God de mens te lijden geeft, dat in de hemel het leven begint, dat volledige overgave de mens ontzorgt, dat de mens doelgericht dient te werken om de hemel te bereiken, dat het leven zeer goed is om te wachten op een toekomst in de hemel. De leraar neemt tijd voor zijn uitleg: het lied telt twaalf strofen.

In de Evangelische gezangen (1806) en in de Hervormde bundel (1938)

De samenstellers van de bundel Evangelische gezangen beperkten het lied tot negen strofen en voor de *Bundel 1938* werd het lied opgenomen als 'Gij hebt, o albestierend Koning', en wederom afgeslankt tot drie strofen.

Lied van Jan Wit

De commissie die het *Liedboek voor de Kerken* (1973) voorbereidde, kon weinig waardering opbrengen voor Van Weemens lied. Het trof Jan Wit dat dit een van de weinige liederen was die het wonen van de mens op aarde bezong. Toen Wit aanbood een nieuw lied te maken op de bestaande melodie werd dit direct aangenomen.

Menselijke activiteit

De eerste strofe die Jan Wit dichtte, sluit aan bij de eerste strofe van 'Gij hebt, o albestierend Koning'. De 'bestierend Koning' wordt bij Wit een 'Vader van het leven'. Dat roept een ander beeld op. Uit de tekst van Wit spreekt ook menselijke activiteit: 'Gij hebt hem aan het woord doen komen'. Dat is een andere houding dan de beschouwende tekst van Van Weemen.

Toch vrij en veilig wezen

In de tweede strofe benoemt Wit het menselijk balanceren tussen hoop en vrees waarbij de verwachting 'toch mag hij vrij en veilig wezen' overheerst. Is Van Weemens visie dat God de mens laat lijden. Wit benoemt ook het lijden van de mens als 'ten prooi vallen aan duizend vreesen' maar legt dat niet uit als een door God bedacht plan.

Door een geheimenis omsloten

Strofe drie is een vervolg op de tweede strofe en strofe vier vertelt over het menselijk zoeken en over het menselijk

handelen 'door een geheimenis omsloten'. Een frappante parallel is te vinden in Wits tekst in Lied 723 waarin hij dicht: 'Hervorm, herschep ook ons geslacht, opdat het door de wereldnacht de weg vindt naar uw woning.' Wits lied is gericht op Gods toekomst waar we 'voor hoger burgerrecht' bestemd zijn.

Volledig mens zijn in de ogen van medemens

Jan Wit dichtte, als mens vanaf zijn geboorte blind, al beeldend een lied over het menselijk leven. Hij verstond de kunst om de realiteit van het mens-zijn uit te drukken. In een interview met zijn vrouw Joke-Ribbers-Wit zegt zij over haar man: 'Jan was niet gericht op status of carrière. Het was meer een zuiver verlangen naar volledig-mens-zijn in de ogen van zijn medemens.'

823 Gij hebt, o Vader van het leven
Het menselijke leven

Gij hebt, o Va - der van het le - ven,
de aar - de aan de mens ge - ge - ven,
het land, de zee is zijn do - mein.
Gij hebt hem aan het woord doen ko - men
om tus - sen wer - ke - lijk - heid en dro - men
ge - tui - ge van uw Geest te zijn.

Wijlen prof. Joop Boendermaker schreef over Jan Wit - zij kenden elkaar immers - 'Soms hoorden wij ineens óp van wat hij (Jan, red.) dan zei, maar we kunnen het allen horen en beleven in misschien wel zijn treffendste lied 'Gij hebt, o Vader van het leven, de aarde aan de mens gegeven', waarin wij ons bestaan tussen hoop en vrees zozeer herkennen, met actuele items in toch dichterlijke taal als bijna in geen ander lied!'

LEREN VAN LUTHER 2024-2025

Geloof als bevrijding

Leren van Luther is een inmiddels intens beproefd en gewaardeerd recept in het zoeken, denken en ervaren van de oorspronkelijke Luther.

TEKST: ALMA EVENHUIS

Protestantse theologie is moeilijk te begrijpen zonder het gedachtengoed van de kerkhervormer Maarten Luther. In de cursus 'Leren van Luther' wordt al vele jaren, steeds op een andere manier, aandacht gegeven aan wat Luther en zijn theologie in deze tijd voor ons kunnen betekenen. In deze editie met als thema: 'Geloof als bevrijding'.

Met een inmiddels 12-jarige ervaring wordt de organisatie en presentatie steeds professioneler, groeit de verbondenheid met de participerende docenten en is het aantal cursusplaatsen uitgebreid naar 15. Ook het enthousiasme van de deelnemers draagt hieraan bij.

Hoe?

In vier bijeenkomsten van 1,5 uur onder leiding van Lutherse theologen, wordt besproken wat de betekenis is - in onze tijd - van de oude beelden waarmee ons heil in Christus wordt geschilderd. Waarvan kunnen wijzelf bevrijd worden? En waarvan wist Luther zich bevrijd?

Voor wie

Iedereen die zich, samen met anderen, wil verdiepen in het spoor van Luther. Luther veranderde zijn familienaam Luder in Luther, verwijzend naar het Griekse 'bevrijde' (Eleutherios). De cursus is voor deelnemers en belangstellenden uit alle kerken. Zie ook de website: www.lerenvanluther.nl Hier vindt u ook de E-folder en een jpg-afbeelding van de poster voor uw kerkblad.

Wanneer

De start is eind september, op 18 locaties verspreid over het hele land. De cursus bestaat uit vier middag- of avondbijeenkomsten van 1,5 uur.

Deelname: € 20,-p.p., inclusief reader. Online deelname is ook mogelijk. Het is natuurlijk leuk om samen met een paar gemeenteleden mee te doen en er een uitje van te maken.

Aanmelden en meer info

Via de website www.lerenvanluther.nl, per mail naar lerenvanluther@gmail.com of bel met uw eigen kerkenraad.

De docenten

ds. Susanne Freytag, ds. Margo Jonker, ds. Willy Metzger, mw Carry Nijland, drs. Elsa Jansen, ds. André van der Stoel, dr. Theo van Willigenburg, ds. Roel Braakhuis

*Leren van Luther Cursusjaar 2024-2025
Aangeboden door de Evangelisch-Lutherse synode, deel van de Protestantse Kerk in Nederland*

Luther over 'Geloof als bevrijding'

Met ingang van dit nummer besteedt elk kwartaal steeds aandacht aan lutherse activiteiten in het land, op basis van bekende én nieuwe lutherse initiatieven in het lopend kalenderjaar. Het betreft inspirerende, vrolijke, muzikale en leerzame evenementen georganiseerd door kerkenraden, gemeenteleden en vrijwilligers. Met als belangrijk doel: landelijk bekend maken van de activiteiten bij zoveel mogelijk lutheranen en betrokkenen, zodat die kunnen deelnemen.

Omdat elk kwartaal slechts viermaal per jaar verschijnt, zal de aankondiging van sommige data overlappend zijn. Ook wordt in de ELS-nieuwsbrief hierover gepubliceerd. De redactie werkt in overleg met de organisaties zoveel mogelijk 'vooruit' om zo tijdig de planning te publiceren. Soms zijn dat twee, drie, vier activiteiten, soms één (zoals nu met als aftrap de cursus Leren van Luther).

In de aankondiging typeren we de activiteit met een duidelijk: wat is het; voor wie; wanneer; contactpersoon; wat kost het; aanmelden & info.

Suggesties voor activiteiten (in voorbereiding) in uw of samen met andere gemeenten? Laat het ons graag weten! Dat kan naar:

redactie.elkkwartaal@elkkwartaal.nl.

OOST-GRONINGEN – WINSCHOTEN.

Bij het samengaan van de lutherse gemeenten in Oost-Groningen is afgesproken dat de gebouwen werden afgestoten. Dat is inmiddels gelukt, ook met Winschoten. De Stichting Facilities van een gerenommeerde Winschoter ondernemer heeft interesse getoond om het gebouw te gebruiken voor allerlei culturele en maatschappelijke activiteiten, zoals kleinschalige concerten, tentoonstellingen, joodse cultuur en andere bijeenkomsten. Eén keer per maand kunnen de lutheranen er nog een kerkdienst houden en er komt een hoekje waar bezoekers kennis kunnen nemen van de lutherse historie in Winschoten. Men hoopt het geheel dit jaar te kunnen afronden, zodat het gebouw gebruikt kan worden voor de festiviteiten rondom 200 jaar stadsrechten van de stad Winschoten in 2025.

OOST-GRONINGEN – PEKELA. Op

11 mei was de Noordelijke Orgeldag, waarbij ook op het orgel van de lutherse kerk te Pekela gespeeld mocht worden. Iedere organist kreeg een half uur en geïnteresseerden kwamen luisteren.

Daarnaast is men in Pekela druk bezig om de graven van de enige Lutherse begraafplaats van ons land schoon te maken en soms op te knappen. Elke zaterdagmiddag zijn er vrijwilligers bezig en kan iedereen helpen bij het schoonmaken van graven van familie of bekenden. Wilt u ook helpen?

Neem dan contact op met secretaris@lutherspekela.nl, Alle hulp is welkom.

ZWOLLE. De *Noordelijke Buitendag van Lutherse Gemeenten* werd dit jaar in Zwolle gevierd, traditioneel op zondag Trinitatis.

De dag begon op 26 mei met de viering van de eredienst om 10.00 uur. De cantorij werkte hieraan mee, aansluitend was er een programma voor jong en oud en een gezamenlijke lunch.

ARNHEM. De lutherse gemeente Arnhem had op 16 juni hun gemeente-uitje. Na afloop van de eredienst ging de gemeente naar Zutphen. Ze maakten daar een fluisterboottocht.

Ede

EDE. In juni werd weer een boekenmarkt georganiseerd. Deze keer voor het eerst in het kerkgebouw. Alle stoelen werden aan de kant gezet, tafels geplaatst, boeken verhuisd van het gemeentecentrum naar de kerk en het resultaat mocht er zijn. Een prachtige sfeervolle markt die bij de bezoekers/kopers goed in de smaak viel. Naast boeken werden ook Cd's en vinyl verkocht. De volgende boekenmarkt is in november

'T GOOI. In juli zijn aan de Mecklenburglaan in Bussum 15 struikelstenen geplaatst, waarvan twee voor de lutherse kerk, nummer 52. Dit was het laatste officiële adres van Grietje Kattenburg-Hartz (Rotterdam 14 april 1876 – Sobibor 21 mei 1943) en haar dochter Rita Kattenburg (Rotterdam 18 december 1913 – Sobibor 21 mei 1943). Beide waren hoog aangeschreven pianistes, moeder was oprichtster van het Rotterdams Philharmonisch orkest. In februari 1943 doken ze onder in Ede, hemelsbreed een paar honderd meter van de woning van ondergetekende, maar in mei werden ze verraden, gearresteerd en op transport gezet.

AMERSFOORT. Den Haag had de premier, maar ook in Amersfoort konden kinderen op 1 september een orgel leren bouwen. Lydia Vroegindewij

'T Gooi

van Orgelkids verzorgt deze workshop, daarna vertelt organist Cees-Willem van Vliet alles over het grote orgel in de kerk. Afgesloten door een concert met beide orgels.

FRIESLAND. De Friese lutheranen staan voor moeilijke beslissingen. Ze willen graag verder met een andere lutherse gemeente, onder de vleugel van de zwaan, want 'alleen' gaat het niet langer in Leeuwarden.

ROTTERDAM. Met 'Luthers Bruiloft' werd de zomer ingeluid in luthers Rotterdam. In het Katharinahofje zoals de tuin heette ná de dienst. Er werd 'Duits' gebarbecued ter ere van de 499ste huwelijksdag van Maarten Luther en Katharina von Bora, monnik en non, op 13 juni 1525.

AMSTERDAM. Hier wordt uitgebreid stilgestaan bij Ketj Koti en natuurlijk de Amsterdam Pride. Beide zaken maken al lang deel uit van het lutherse DNA in Amsterdam.

Amsterdam

HAARLEM. Vorig jaar heeft tekenaar Eric Coolen op ons verzoek de Lutherse kerk van Haarlem getekend. Het plan ontstond om een vlag te maken waar we ook weer deze tekening voor konden gebruiken. De eerste keer dat we de vlag gebruikten was tijdens het Haarlems sociaal culinair evenement op 9 juni, waar we als Lutherse kerk

Rotterdam

lekkere hapjes verkochten voor sociale prijzen. Op deze markt promootten we de maandelijkse eet-club voor kerk en buurt. Ook het wekelijks voedsel uitdeel initiatief brachten we onder de aandacht. Iedere maandag krijgen we 5 à 6 kratten overgebleven voedsel van Albert Heijn wat we doorgeven aan mensen die net niet in aanmerking komen voor de voedselbank maar wel van weinig leefgeld moeten rondkomen. De vlag hopen we nog vaker te gaan gebruiken om zo de Lutherse kerk meer een gezicht te geven in de stad! Deze zomer maakten de lutheranen van Haarlem zich ook weer sterk voor de actie 'Vakantietas'. Op 13 juli was er een groot feest voor zo'n 250 kinderen die bekend zijn bij de speelgoedbank. Hiervoor kon speelgoed worden gedoneerd. De Lutherse kerk van Haarlem is sinds vorig jaar partner van de HATKA: de Haarlemse alliantie tegen kinderarmoede. Met deze werkgroep

maakten we een folder met gratis en bijna gratis activiteiten voor kinderen tijdens de zomervakantie. Mooi hoe de Lutherse kerk ook hierin op diaconaal vlak actief is en zichtbaar is in de stad Haarlem!

Haarlem

Lieve lezers,

Dit was mijn laatste bijdrage aan Kris Kras Kort, ik heb het met veel plezier gedaan, maar het is ook tijdsintensief en mijn persoonlijke omstandigheden zijn veranderd. Wellicht komen we elkaar nog tegen in het (lutherse) land. En blijf me graag uw (kerk)bladen en andere info mailen: ik lees ze graag!

Femke Akerboom-Beekman

WARTAAL

TEKST: FEMKE AKERBOOM-BEEKMAN

Al enige tijd woon ik weer in Ede, vlakbij Hoekelum. Het is niet meer het Hoekelum van mijn jeugd, waar mijn ouders 'de Knolakker' huurden, één van de huisjes in het bos. In het huisje naast het onze zat Oom Bob (Bob Hulst) en ook de anderen kende ik wel van hier of daar. Het Koetshuis is ook niet meer wat het was. De ijzeren bedden zijn weg, de rode gordijnen ook en er zijn geen Pinksterweekenden en Jeugdmuziekdagen meer, waarbij ik in het donker door de dakgoot van de meiden naar de jongens ging. Van binnen is het nu chiquerdepoepies en de trap waar ik ooit voor het eerst aangeschoten naar boven ben gezwalkt, is verwijderd. Het kasteel is wel nog min of meer hetzelfde, behalve dat de rolstoellift is verdwenen, het binnen wat is opgepimpt en Luther nu vanaf de overloop uit het raam kijkt en niet meer in de eetzaal staat waar ik als peuter mijn vingers in zijn neus en oren kon steken. Mijn allereerste stapjes nam ik voor de trap van het kasteel tijdens de familieweken en is gefilmd. Het filmpje kreeg ik

op mijn huwelijk als kadootje, want met sommigen van die families en hun kinderen heb ik tot op de dag van vandaag contact. En als het contact er niet meer is en je komt ze tegen luthert het toch als vanouds. Deze zomer is de eerste zomer dat de keuken op het kampeerterrein er verlaten bij staat. Voor het eerst, sinds het einde van de oorlog, geen lutherse kampen in het Hoekelumse bos. Wanneer ik nu over het kampeerterrein wandel, krijg ik toch een brok in mijn keel. En nu stop ik met de samenstelling van Kris Kras Kort, het was een eer. Tot ziens ... op Hoekelum?

In memoriam Hans Bos

Een markant persoon heeft ons op 89-jarige leeftijd verlaten en dat voelt duidelijk als een verlies.

TEKST: HORST OOSTERVEER

Zowel achter als voor de schermen was Hans Bos aan het organiseren. Als jongeling actief in de Nederlandse Lutherse Jeugdbond (NLJB) opgericht in 1948 als opvolger van de Jongensbond die per 1 januari 1928 ontstond. De Jeugdbond heeft bestaan tot 1988. Daarna werd de bond opgeheven en het lutherse jeugdwerk werd ondergebracht bij een jeugdraad, werkend onder de vlag van de Lutherse Kerk. Bij deze organisaties hield hij goede vrienden over. Hans was een begenadigd organist. Ruim 60 jaar vergastte hij de bezoekers in Bussum op zijn levendige wijze van klanken behorende bij de Lutherse liturgie. Vingervaarlijk en vingervlug als het nodig was. Vanuit de kerkzaal

was hij niet zichtbaar. De kerkgangers keken naar de schrift boven zijn hoofd en die luidde: *Zij zagen niemand dan Jezus alleen.* Hij begeleidde de dienst met sturende gaven. Op gepaste data was het Wilhelmus een waardig sluitstuk van de dienst om te helpen herinneren dat er iets heuglijks aan de hand was. Een trouwe kerkganger was hij tot het einde toe met aan zijn zijde van zijn geliefde Fita. Echt een paar apart zonder apart te zijn. Met zijn inzet voor diverse verenigingen en stichtingen, zoals Luthers Diakonenhuis Fonds, heeft hij veel bijgedragen aan de leefbaarheid van Luthers Nederland. Als Luthers boegbeeld trad hij op en zorgde, mede met de andere bestuursleden, dat het Lutherse kon rekenen op noodzakelijke ondersteuning.

Hans, we zullen je missen en wij zullen toch naar boven blijven kijken en wensen zijn kinderen, kleinkinderen en familieleden veel sterkte met dit verlies. Hij is naar betere oorden.

Verkiezingen: Evangelisch-Lutherse Synode 2025–2029

In de eerste helft van 2025 zal een nieuwe lutherse synode aantreden. Het voorbereiden van de verkiezing is al in volle gang. De kerkenraden van alle lutherse gemeenten hebben bericht ontvangen met uitleg over de verkiezingsprocedure, met het verzoek om kandidaten voor te dragen.

Een deel van de huidige synodeleden keert niet terug in de nieuwe samenstelling omdat zij hun termijnen (twee maal vier jaar) 'vol' maakten als synodelid. De nieuwe samenstelling wordt een mix van herkozen en nieuwe leden. Aan de vooravond van het voorbereidend en vorderend werk met betrekking tot *Duurzaam Luthers 2030* wordt die samenstelling belangrijker dan ooit om de beoogde resultaten van *Duurzaam Luthers* te kunnen behalen. In een bewegende en veranderende wereld past een meebewegende kerk die zich staande houdt. Daarvoor zijn nieuwe, betrokken en inspirerende synodeleden nodig. Doe mee en stel u beschikbaar als kandidaat-synodelid.

Belangrijke data

- Stemgerechtigden kunnen tot **1 oktober** bij de kerkenraad van hun plaatselijke gemeente kandidaten voordragen. Hierover zijn de kerkenraden al bericht;
- Kerkenraden kunnen maximaal twee kandidaten per gemeente, kern of brandpunt voordragen bij de synodale commissie van de lutherse synode. In een openbare kerkenraadsvergadering wordt de voordracht bekendgemaakt in de gemeente. **Vóór 15 november** wordt de synodale commissie van de voordracht in kennis gesteld;
- Tussen 15 november en 1 januari worden de kandidaten benaderd, worden hun gegevens gecheckt, krijgen ze bedenktijd en wordt de definitieve lijst samengesteld;

- De synodale commissie publiceert per 1 januari 2025 de kandidatenlijst voor de verkiezing van de nieuwe lutherse synode. De stemperiode is tussen 1 februari en 1 maart 2025.
- In juni 2025 treedt de Evangelisch-Lutherse Synode in haar nieuwe samenstelling aan.

Tussentijdse wijzigingen in deze tijdschrift leest u natuurlijk in *elkkwartaal*, de ELS-nieuwsbrief én de berichtgeving van de respectievelijke lutherse gemeenten via hun eigen communicatiekanaal.

Samenstelling lutherse bestuursorganen

De evangelisch-lutherse synode streeft naar een diverse samenstelling volgens de richtlijnen van de Lutherse

Wereldfederatie <http://lutheranworld.org/what-we-do/justice-and-peace/gender-justice>: minimaal 20% jongeren, 40% vrouwen en 40% mannen. Jongeren (jonger dan 40 jaar) zijn daarom nadrukkelijk gevraagd om zich te kandideren! Kerkenraden zijn gevraagd om kandidaten actief te benaderen en de verkiezing van de lutherse synode te promoten in hun gemeente, kern of brandpunt. Voor meer informatie over de synode verkiezing: vraag bij uw plaatselijke kerkenraad of het secretariaat van de lutherse synode: ELS@protestantsekerk.nl.

Johann Georg Schwartze

Uit de schaduw van zijn dochter
17 oktober 2024 – 19 januari 2025
Luther Museum Amsterdam

Dit jaar is het 150 jaar geleden dat Johann Georg Schwartze overleed: een voortreffelijk portretschilder uit de 19e eeuw. Zijn werk is onterecht in de vergetelheid geraakt. Ter gelegenheid van zijn 150e sterfdatum organiseert het Luther Museum Amsterdam samen met kunsthistorici prof. dr. Rudi Ekkart en Claire van den Donk een grote expositie met de beste portretten van Schwartze. In de expositie is tevens aandacht voor de invloed die hij had op het werk van zijn beroemde dochter. Bij de tentoonstelling verschijnt in samenwerking met Wbooks een bijzondere publicatie.

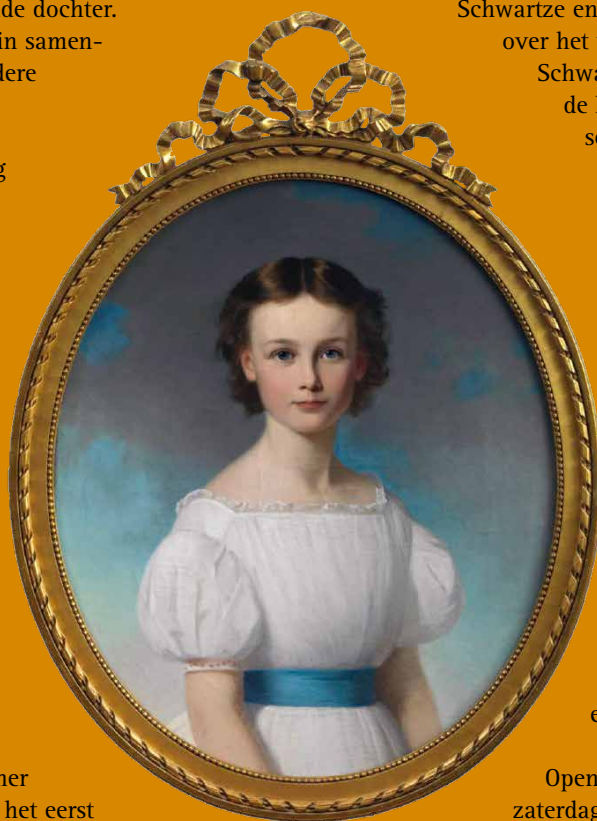
De laatste overzichtstentoonstelling van Johann Georg Schwartze, samengesteld door zijn dochter bij kunstenaarsmaatschappij Arti et Amicitiae in Amsterdam, was ruim 100 jaar geleden een groot succes. Schwartze was in zijn tijd een veelgevraagd schilder die de adel, de zakelijke elite, kunstenaars en schrijvers portretteerde. De Nieuwe Rotterdamsche Courant schreef: 'Schwartze's talent is onmiddellijk hier te lande zeer gewaardeerd'. Omdat de meeste van zijn werken in particulier bezit kwamen heeft het publiek er echter nauwelijks van kunnen genieten. De expositie in het Luther Museum toont deze werken voor het eerst in zeer lange tijd. Ook zijn er prachtige stukken uit de collectie van het Rijksmuseum, Amsterdam Museum, Museum Willet-Holthuysen, Het Trippenhuis en Museum Van Loon te zien.

De tentoonstelling heeft als ondertitel 'uit de schaduw van zijn dochter'. Johann Georg is na zijn overlijden vrijwel direct overschaduwed door zijn beroemde dochter Thérèse Schwartze, waarvan werk te zien is bij vrijwel alle belangrijke musea in Nederland. Johann Georg hoort echter tot één van de beste portretten uit het midden van de 19e eeuw. Bovendien heeft hij zijn dochter de fijne kneepjes van de portretkunst geleerd. De samenstellers van de tentoonstelling en publicatie onthullen dat een deel van het vroege oeuvre dat altijd is toegeschreven aan Thérèse, in werkelijkheid toe te schrijven valt aan vader én dochter.

Met de tentoonstelling wil het Luther Museum Amsterdam het boeiende verhaal vertellen van de lutherse kunstenaarsfamilie Schwartze, en Johann Georg Schwartze de aandacht geven die hij als portrettist én vader verdient.

Publieksprogramma

Naast deze tentoonstelling worden er concerten georganiseerd met muziek en instrumenten uit de tijd van Schwartze en zijn drie lezingen te bezoeken, over het werk van vader en dochter Schwartze, over de emancipatie van de lutherse 19e-eeuwse gemeenschap in Nederland, en over de geschiedenis van het (zelf) portret tot aan de selfie.

Kunstopdracht Koos Breukel

Naar aanleiding van de expositie geeft het museum een kunst-opdracht aan fotograaf Koos Breukel, die als tegenhanger van Schwartze niet de elite maar juist de 'gewone lutheranen' in beeld zal brengen, een diverse groep van mensen die op de achtergrond de gemeenschap bij elkaar houden.

Openingstijden: donderdag, vrijdag, zaterdag en zondag van 11.00 tot 17.00

Adres: Nieuwe Keizersgracht 570,
1018 VG Amsterdam

Website: <https://luthermuseum.nl>

Meer informatie: 020 2142112 of info@luthermuseum.nl

elkkwartaal

Niet of juist wel graag ontvangen?

Reageer altijd rechtstreeks naar de dienstenorganisatie Protestantse Kerk via abonnementen@protestantse-kerk.nl of (030) 880 18 80. Informatie over uw (lutherse) inschrijving in het ledenregister: vraag als eerste uw kerkenraad!